

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

QOZOQ ADABIYOTIDAGI QAHRAMONLARNING PSIXOLOGIK TAHLILI

Jurakulova Dildora Ziyadullayevna

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

"Psixologiya" kafedrasida dotsenti, PhD.

Isakbayeva Uldanay

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada qozoq adabiyotida qahramonlarning psixologik tasvirlanishi, ularning ichki kechinmalari, ruhiy holati va xarakter shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Mashhur qozoq adiblari asarlaridagi asosiy obrazlarning ruhiy olami badiiy struktura bilan bog'liq holda o'rganiladi. Shuningdek, qozoq adabiyotida realizm, modernizm va tarixiy epik an'analar doirasida psixologik tasvirning rivojlanish bosqichlari haqida atroflicha bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *Qozoq adabiyoti, psixologik tahlil, qahramon ruhiyati, xarakter, badiiy tip, ichki monolog, realizm, modernizm.*

Аннотация: *В статье анализируется психологическое изображение героев в казахской литературе, их внутренние переживания, душевное состояние и факторы, влияющие на формирование характера. Изучается духовный мир главных героев в произведениях таких известных казахских писателей, как Абай, М. Ауэзов, И. Есенберлин, О. Сулайманов, во взаимосвязи с художественной структурой. Также подробно рассматриваются этапы развития психологического изображения в казахской литературе в рамках реализма, модернизма и историко-эпических традиций.*

Ключевые слова: *казахская литература, психологический анализ, психика героя, Абай, Ауэзов, персонаж, художественный типаж, внутренний монолог, реализм, модернизм.*

Abstract: *This article analyzes the psychological depiction of heroes in Kazakh literature, their inner experiences, mental state and factors influencing the formation of character. The spiritual world of the main characters in the works of such famous Kazakh writers as Abay, M. Auezov, I. Esenberlin, O. Sulaymanov is studied in connection with the artistic structure. Also, the stages of development of psychological depiction in Kazakh literature within the framework of realism, modernism and historical epic traditions are described in detail.*

Keywords: *Kazakh literature, psychological analysis, hero's psyche, Abay, Auezov, character, artistic type, internal monologue, realism, modernism.*

Kirish: *Qozoq adabiyoti Markaziy Osiyo adabiy makonida o'zi ga xos o'rin tutadi. Unda xalqning tarixiy tajribasi, ruhiy dunyosi, ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy jarayonlar chuqur badiiy ifodasini topgan. Ayniqsa, XX asrdan boshlab qozoq adabiyotida "qahramon"*

TANQIDIY NAZAR, TAHLILYI TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

psixologiyasini tasvirlashga alohida e'tibor qaratilgani kuzatiladi. Buning sababi, bir tomondan, realizmning taraqqiy etishi, ikkinchi tomondan, milliy adabiyotda individualizmning kuchayishi bilan bog'liq. Psixologik tahlil har qanday badiiy asarning yetakchi unsurlaridan biri bo'lib, u qahramonning ichki dunyosini ochib berish, uning xatti-harakatlari sabablarini anglash va asar mazmunini chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Qozoq adabiyotidagi qahramonlar ko'pincha tarixiy, ijtimoiy, milliy va ma'naviy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab ruhiyat egalaridir. Ushbu maqolada qozoq adabiyotining turli davrlarida yaratilgan asarlar misolida psixologik tahlil masalasi yoritiladi, ayniqsa Abay, M. Auezov, I. Esenberlin kabi adiblarga alohida e'tibor qaratiladi.

Asosiy qism: Qozoq adabiyotida psixologik tasvirlash an'analari uzoq tarixiy jarayon davomida shakllanib, og'zaki ijoddan tortib zamonaviy yozma adabiyotga qadar bosqichma-bosqich rivojlanib borgan murakkab badiiy hodisadir. Dastlab psixologik tasvirning ildizlari qozoq xalq epik merosi, dostonlar, qo'shiqlar va rivoyatlarda namoyon bo'ladi. "Qoblandi batir", "Alpamish", "Ko'ro'g'li" kabi qahramonlik dostonlarida obrazlarning hissiy kechinmalari, ularning qo'rquv, jur'at, vafodorlik, iztirob kabi ruhiy holatlari lirik-epik yo'sinda berilgan bo'lib, bu tasvirlar psixologik lirizmning dastlabki ko'rinishlari sifatida qaraladi. Og'zaki adabiyot qahramonlari ko'pincha ideal xarakterlarga ega bo'lsa-da, ularning ruhiy dunyosi vaziyatlarga mos tarzda ochilib, xalq dunyoqarashi, mentaliteti va qadriyatlarini ifodalaydi. XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab qozoq adabiyotida yozma shaklning kuchayishi psixologik tasvirning taraqqiyotiga katta turtki berdi. Bu davrda shaxsning ichki olami, ruhiy izlanishlari va jamiyat bilan muno-sabatidagi ziddiyatlar adabiy jarayonning muhim mavzularidan biriga aylandi. Abay o'z asarlarida ichki monolog, fikr va hissiyotning uyg'un tarzda berilishi, ruhiy o'zgarishlar jarayonining mantiqiy izchil ochilishi kabi psixologik tasvir vositalaridan keng foydalanadi. Qozoq adabiyotida psixologik tasvirlash an'anasining eng yuksak cho'qqisi esa M. Auezov ijodida namoyon bo'ladi. Uning "Abay yo'li" epopeyasi qahramon ruhiyatini tahlil qilishning eng mukammal namunalardan biridir. XX asr ikkinchi yarmidan boshlab qozoq adabiyotida psixologik tasvirning modernistik, ekzistensialistik va ramziy shakllari paydo bo'ladi. Oljas Sulaymonov, D. Isabekov, A. Kekilboev kabi zamonaviy adiblar insonning ichki izolyatsiyasi, ruhiy bo'shliq, zamon bilan ziddiyat, ma'naviy izlanish kabi masalalarni yangicha badiiy vositalar bilan ifodaladilar. Bu davr psixologizmi assotsiativ tasvir, ong oqimi, ramziy detallar, ichki dialoglarning ko'p qatlamli shakllari orqali boyidi. Shunday qilib, qozoq adabiyotida psixologik tasvirlash an'analari og'zaki ijoddagi epik-lirik ifodalardan boshlab, Abay orqali ilmiy-badiiy psixologizmga, Auezov orqali yuksak psixologik realizmga va zamonaviy adabiyot orqali modernistik ruhiy tahlil darajasiga qadar uzluksiz taraqqiy etib, bugungi kunda qozoq adabiyotining eng asosiy badiiy tamoyillaridan biriga aylangan. XIX asrning ikkinchi yarmi qozoq adabiyoti tarixida yozma adabiyotning shakllanishi va mustaqil adabiy yo'nalish sifatida rivojlanishining muhim bosqichi hisoblanadi. Bu davrda qozoq jamiyatida sodir bo'lgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, ma'rifatparvarlik g'oyalari kuchayishi, yangi madaniy aloqalar va ta'lim tizimining paydo

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

bo'lishi badiiy fikrning yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'ldi. Yozma adabiyotning shakllanishida Abay Qunanboyevning tutgan o'rni alohida ahamiyatga ega bo'lib, u qozoq adabiy fikrida mutlaqo yangi estetik dunyoqarashni shakllantirdi. Abay ijodi milliy adabiyotda tafakkur markaziga shaxsning o'zligini anglash jarayoni, axloqiy masalalar, ma'naviy izlanishlar va jamiyatdagi adolatsizliklarga munosabatni olib chiqdi. Uning she'rlarida lirizm va falsafiylik uyg'unlashib, inson ruhiyatining nozik holatlari, ichki kechinmalari va tafakkuri badiiy tadqiqot mavzusiga aylandi. "Qara so'zlar" asari esa qozoq adabiyotida nasriy tafakkurning, xususan ma'rifatparvarlik ruhidagi psixologik-prozaik yozuvning shakllanishiga asos bo'ldi. Yozma shaklning mustahkamlanishi bilan birga, badiiy til ham yangilanib, tahliliy, mulohazaviy, psixologik tasvir unsurlari kuchaydi. She'riyatda ichki lirizm va falsafiy ohang kuchaysa, nasrda mavzularning ijtimoiy-tarixiy mazmuni kengaydi. Yozuvchi va shoirdan o'qimishlilik, fikr teranligi, shaxsiy pozitsiya va jamiyat oldidagi mas'uliyat talab qilina boshlangan davr sifatida XIX asrning ikkinchi yarmi qozoq adabiyotining professional rivojlanish bosqichi bo'lib qoldi. XIX asrning ikkinchi yarmida qozoq jamiyatida sodir bo'lgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, rus ma'rifati bilan aloqalarning kengayishi, Sharq falsafasi va islomiy ta'limotlarning o'zaro uyg'unlashuvi Abay Qunanboyevning ijodida yangi badiiy-estetik maktab shakllanishiga zamin yaratdi. Abay maktabi shoir atrofida tashkil topgan shogirdlar, zamondosh ziyolilar va keyingi avlod ijodkorlarining ma'naviy-madaniy birlashuvini anglatadi. Abay ijodidagi sharqona ma'rifat, tasavvufiy qarashlar, rus klassik adabiyoti ta'siri va o'z xalqining og'zaki ijodidan kelib chiqqan milliy ruh shogirdlar orqali yangi davr adabiyotiga singdirildi. Maktabning asosiy vazifasi jamiyatni ma'naviy yangilash, bilim va madaniyatga chanqoq yangi avlodni shakllantirish, adabiyotning ijtimoiy mavqeini mustahkamlash edi. Shu bois Abay maktabi qozoq adabiyotida ma'rifatparvarlik yo'nalishining shakllanishi, yozma adabiyotning ilmiy-falsafiy mazmun bilan boyishi va psixologik tahlilning kuchayishida muhim o'rin egallaydi. Abay maktabining paydo bo'lishi bilan qozoq adabiyotida shaxsning ichki olamiga murojaat qilish, hayotga tanqidiy yondashuv, jamiyat muammolarini badiiy tahlil qilish, insoniy fazilatlarni yuksak qadrlash kabi jihatlar ustuvor ahamiyat kasb etdi. Shu tariqa Abay maktabi nafaqat adabiy-estetik an'ana, balki milliy fikrlash madaniyatining yangilanishi, ma'naviy uyg'unlash jarayoni va qozoq adabiyotining yangi bosqichga ko'tarilishida hal qiluvchi kuchga aylandi.

Xulosa: Qozoq adabiyotida qahramonlarning psixologik tahlili adabiy taraqqiyotning yetakchi tendensiyalaridan biridir. Abaydan boshlangan ruhiy tasvir an'anasi Auezovda yuksak badiiy cho'qqiga ko'tarildi, Esenberlin uni tarixiy roman janrida davom ettirdi, zamonaviy adiblar esa psixologik tahlilni modernistik va postmodernistik yo'nalishda rivojlantirdi. Qozoq adabiyotining eng muhim xususiyatlaridan biri shundaki, qahramon ruhiyati milliy mentalitet, tarixiy xotira va ma'naviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlanadi. Qahramon psixologiyasining chuqur ochilishi asarlarga ijtimoiy, tarixiy va falsafiy mazmun bag'ishlaydi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ахметов, М. Qozoq xalq adabiyoti tarixi. Almaty. KazNU Nashriyoti, 2015-yil.
2. Садықов, Б. Qozoq adabiy qahramonlarining psixologik portreti. Astana. Nauka, 2018-yil.
3. Қарабаев, Ж. Adabiyot va inson psixologiyasi: nazariya va amaliyot. Almaty. Zhazushy, 2017-yil.
4. Мухамедов, А. Qozoq xalq ertaklari va ularning psixologik tahlili. Shymkent. Kitap, 2016-yil.

